

VERKIEZINGSJAAR 2002: DE HETE HANGIJZERS

De vloek van de smalle marges

Het hete hangijzer volgens Thijs Wöltgens

Zelfs verstandige uitspraken kunnen te vaak gebruikt worden. Als cliché gaan zij zichzelf in de weg zitten. Neem de befaamde 'smalle marges', die Den Uyl in de politiek ontwaarde. Op dat moment was dat gezond tegengif tegen het indertijd nog virulent maakbaarheidsgeloof. Maar nu bestaat daarover zo'n verpletterende consensus, dat van SP tot SGP deze Den Uyl met graagte geciteerd wordt. En dat is weer niet onbegrijpelijk, want de 'smalle marges' waren de moderne vertaling van een adagium met een lange geschiedenis: de Bijbel, Burke en Bernstein waren hem reeds voorgegaan. Na de Tweede Wereldoorlog kreeg met name Karl Popper grote bekendheid met zijn pleidooi voor *piece-meal-engineering*, de politiek van de kleine stapjes.

In de context van de totalitaire dreiging berustte dit pleidooi op het nuchtere inzicht, dat geluk niet maakbaar is en dat we mensen niet tot hun geluk mogen dwingen (een element, dat in de huidige globaliseringsdiscussie nog wel eens vergeten wordt). Buiten die context fungeert het al gauw als quasi-filosofische onderbouwing van de onmaakbaarheid van de samenleving en derhalve van het meestal impliciete geloof, dat we nu al in de best denkbare van alle werelden leven.

Den Uyl zelf verbond aan zijn smalle marges echter de metafoor van de oceaan-tanker, die met een graduele koerswijziging uiteindelijk wel een volstrekt andere haven binnenloopt. De beperktheid van de koerscorrectie beperkte niet de hori-

zon van zijn uitzicht. En dat is bij de huidige generatie politici wel anders. Zij houdt in het geheel niet meer van 'vergezichten'.

Vergezichten zijn in hun ogen intellectuele *Spielerei*; als zij al niet gevaarlijk zijn, dan zijn ze in elk geval gespeend van realisme. Daarin openbaart zich een vorm van populisme, die voor iedere politicus iets verleidelijks heeft en dat is anti-intellectualisme. Bolkestein — ook hier niet ongevoelig voor de veronderstelde *vox populi* — weigerde dan ook zichzelf intellectueel te noemen. Het had ook wel iets van een bezweringsformule: op die manier hoopte hij wellicht te ontkomen aan het lot van zovele intellectuelen, die zich achteraf als politiek dwaallicht ontptopt hebben. Maar dat helpt niet echt. Ook de niet-intellectueel Bolkestein is in zijn opvattingen altijd de erfgenaam van meestal dode denkers, zelfs als hij de namen daarvan niet zou (willen) kennen. En dat geldt eveneens voor aldiegenen, die zich graag als nuchtere pragmatici afficherden. In die zin zou je zelfs Dijkstal een intellectueel kunnen noemen.

Er is een groot nadeel aan deze zelf-verordende weerzin tegen vergezichten en deze zichzelf-feliciterende visieloosheid. Zij plaatst je immers buiten spel in de discussie over de vraag in welke haven de tanker het beste kan landen. Als dat ergens zichtbaar wordt, dan is het wel in het debat over de toekomst van Europa.

EUROPEES VERGEZICHT

Toen de Duitse minister van Buitenlandse Zaken, Joschka Fischer, als gastdocent van de Univer-

Over de auteur Thijs Wöltgens is voorzitter van de redactieraad van S&D en PvdA-senator

DE HETE HANGIJZERS Thijs Wöltgens

siteit van Berlijn zijn beeld van het nieuwe Europa ontvouwd had, volgde in Nederland een oeroverdovend zwijgen. Desgevraagd liet Wim Kok weten, dat hij niet zo veel op had met 'vergezichten'. Onze staatssecretaris voor Europa, Dick Benschop, moet Fischers rede ervaren hebben als een ouderwetse oprisping van de doodgewaande behoefte aan visie. Zij stond in elk geval haaks op zijn eigen filosofie (nou, ja) van Europa als netwerk, dat via 'benchmarking', 'best practices' en 'peer reviews' zijn vorm zou vinden. Wie zo bescheiden is in zijn inhoudelijke ambities beleeft al snel zijn *finest hour* als hij België een stempunt kan afsnoepen en onze netto-contributie kan verlagen (waardoor we nu te veel Europees geld hebben voor te weinig werklozen).

De verlegenheid met het Fischer-initiatief was in Nederland kamerbreed. Toen het in dat kader kennelijk onvermijdelijk was, dat er een soort charta van Europese burgerrechten zou worden geformuleerd, heeft ook de Kamer berust in het feit, dat de betekenis daarvan al bij voorbaat gemarginaliseerd werd. Het mocht hooguit een inventarisatie zijn zonder nieuwe rechten en het mocht al helemaal niet dienen als document, waarop de Europese burger zich bij de rechter zou mogen beroepen.

Intussen dendert de trein voort. Duitsland en Frankrijk zijn het erover eens, dat er een Europese Grondwet moet komen. Zij hebben daarmee de verreweg belangrijkste staatkundige vernieuwing van de komende jaren geagendeerd. Daarmee vergeleken zijn onze vaderlandse perikelen over het referendum even interessant als de discussie over het *Volksbegehren* in Beieren. Maar hebben we ook maar enig idee over wat Nederland en de Nederlandse politieke partijen denken over een Europese Grondwet? En is deze potentieel zeer ingrijpende staatkundige vernieuwing ergens onderwerp van debat, binnen de partijen, maar ook tussen de partijen bij de komende verkiezingen? Ik hoor alleen de echo van de eerdere stilte. En dat is onbegrijpelijk. Want het gaat niet over niks.

Het gaat bijvoorbeeld over de toekomst van Nederland als staatkundig fenomeen. Op welke

beleidsterrein behoudt ons land nog politieke bevoegdheden? Komt er (wat ik zeer zou toejuchten) een Europees Constitutioneel Hof, dat de wetgeving mag toetsen aan de nieuwe constitutie en dat de regeringen mag dwingen om met wetgeving te komen, als de 'Verfassungswirklichkeit' niet overeenkomt met de grondwettelijke bedoelingen? Je kunt er nu al zeker van zijn, dat zo'n hof de benoemde burgemeester en com-

Er is een groot nadeel aan de zelf-verordonneerde weerzin tegen vergezichten en de zichzelf-feliciterende visieloosheid

missaris strijdig zal vinden met het Europese constitutionele recht. Ons gedoogbeleid en onze euthanasiewetgeving zullen het ook niet makkelijk hebben. Dit illustreert, dat de Europese discussie over de Grondwet veel belangrijker is in haar mogelijke consequenties dan de meeste discussies die op de nationale agenda staan.

Afgezien nog van een mogelijk Constitutioneel Hof, welk soort staatsidee wordt in die nieuwe Grondwet verankerd? Is het een idee van een Europese nachtwakersstaat, die zich beperkt tot de klassieke overheidstaken op EU-niveau en voor de rest vooral toeziet op economische mededinging? Daarmee openen we wel de deuren voor een globalisering naar Anglo-Amerikaans model. Of wordt het idee van het Rijnlands model naar Europees niveau getild, waarbij ook de EU zelf zich als sociale rechtsstaat ziet en zich daarmee schrap zet tegen de aanpassingsdruk vanuit de wereldmarkt?

Juist Nederland heeft er alle belang bij om zich in die discussie te roeren. Duitsland en Frankrijk zullen er ongetwijfeld voor zorgen, dat de consequenties van de nieuwe Grondwet niet al te zeer afwijken van de effecten van hun eigen relatief moderne constituties. Nederland daaren-

DE HETE HANGIJZERS Thijs Wöltgens

tegen heeft een wat wonderlijke Grondwet, die ons in de buurt van het Verenigd Koninkrijk brengt, dat het al eeuwen zonder doet. Wij doen het weliswaar met, maar laten de wetgever zichzelf toetsen en deze toets is bepaald niet vrij van politieke willekeur: de invoering van de euro mag zonder grondwetswijziging, maar de gekozen burgemeester weer niet.

In de Nederlandse politiek speelt de Grondwet zelden een beslissende rol. Misschien is dat wel de reden, waarom we de Europese Grondwet niet serieus genoeg nemen. Bij ons zijn Grondwetswijzigingen zelden dramatische veranderingen, wijzigingen vergen immers een heel brede gekwalificeerde meerderheid in beide Kamers. Afgezien van technische veranderingen en vanuit de internationale rechtsorde aangedragen aanpassingen, gaat het dus om codificatie van al eerder gegroeide consensus. Zulke wijzigingen zijn ondanks de voorwaarde van tussentijdse verkiezingen voor de definitieve vaststelling van de nieuwe Grondwetstekst in het verleden zelden onderwerp geweest van electorale strijd. (De onafhankelijkheid van Indonesië vormt de uitzondering.)

De invoering van een EU-Grondwet is echter iets totaal anders dan onze Grondwetswijzigingen. We hebben nu nog geen EU-Grondwet die regelt hoe een EU-Grondwet tot stand moet komen. Het wordt dus een proces *sui generis*, wellicht vergelijkbaar met de invoering van de euro. Een verdragstekst wijzigt de facto onze Grondwet.

JURIDISCH VACUÛM

6

Het lijkt voer voor juristen: hoe komt een Constitutie op constitutionele wijze tot stand, als er nog geen constitutie is? Maar het is allerminst een juridisch vraagstuk. Want de vorming van een Constitutie is bij uitstek het momentum van het politieke primaat, dat later pas weer gevolgd wordt door de rechtsgeleerdheid. De vorming van een Constitutie is niet de uitkomst van een behoedzaam proces, dat zich keurig binnen de bestaande juridische kaders afspeelt. Zij is veel-

eer het product van instabiele, soms bijna revolutionaire situaties en van machtsverschuivingen, die zich buiten het bestaande juridische systeem voltrekken. Grondwetten ontstaan juist in een juridisch vacuüm. Dat geldt voor alle belangrijke Grondwetten, te beginnen met de Amerikaanse Grondwet. De verschillende Franse Grondwetten volgen het patroon van revolutionaire situaties tot en met de huidige Grondwet van de Vijfde Republiek. Duitse *Verfassungen* vertonen hetzelfde beeld. Weimar was revolutionair en de huidige Grondwet van 1949 ontstond in een juridisch vacuüm en onder niet geringe inwerking van buiten (de westelijke geallieerden). Zelfs in Nederland is dat patroon te herkennen: in elk geval voldoen de Grondwetten van 1805/1806 (Bataafse Republiek), van 1848 (Thorbecke), van 1917/18 (revolutiedreiging) en tenslotte de reeds genoemde aanpassing als gevolg van de Indonesische revolutie. In alle gevallen voltrok zich het momentum buiten het bestaande politiek-juridische systeem. De legitimatie van de nieuwe Grondwet komt van buiten het legale stelsel en dus red je het in dit soort situaties niet met een beroep op bestaande procedures.

Onze burens maken een onderscheid tussen *Ordnungspolitik* en *Ablaufpolitik*. Dat is een beetje vergelijkbaar met wat Jan Tinbergen kwantitatieve en kwalitatieve politiek genoemd heeft. Wij Nederlanders voelen ons het meest thuis bij de kwantitatieve afwikkelingspolitiek. Met cijfers kun je nu eenmaal middelen en dus naar hartelust polderen. Nergens is het geloof in de econometrie dan ook zo verbreid als in ons vaderland. We hebben veel meer moeite met orde vraagstukken. Die hebben iets digitaals. Het is of privatiseren of socialiseren. Eigenlijk willen we ook daar het liefste middelen. Daar hebben we dan ook de problemen van de spoorwegen en van de gezondheidszorg aan te danken.

De vraag naar een Europese Grondwet stelt ons voor een hele reeks van of/of-vragen. En we kunnen ze niet ontlopen, omdat het ontlopen van de Grondwet ook een buitengewoon politieke keuze is. Zij is de keuze om het Europees integratieproces te beperken tot de voltooiing van de

DE HETE HANGIJZERS Thijs Wöltgens

negatieve integratie, dat is de voltooiing van de gemeenschappelijke markt. En dat is dus een keuze tegen de EU als slagvaardige politieke gemeenschap met een eigen identiteit. Ik word wat wantrouwig van de veelvuldige verzekering van Nederland, dat de uitbreiding van de EU tijdig plaats moet vinden. Die verzekering steekt immers schril af tegen de afwezigheid van Nederlandse inbreng om de waardengemeenschap, die de EU ook behoort te zijn, te codificeren.

Die afwezigheid heeft historische wortels. De vooroorlogse neutraliteit heeft plaats gemaakt voor een soort anti-nationalistisch nationalisme. Het anti-nationalisme scherpt ons oog voor het nationalisme elders, maar de balk in eigen oog belemmert het zicht op onze eigen zelfgenoegzaamheid. Wij zijn Europees, omdat Europa het nationalisme van onze burens tempert. Wij zelf hebben het goed genoeg met elkaar getroffen. Wij hebben dus geen nieuwe waardengemeenschap nodig, zij wordt zelfs als bedreigend ervaren. Niet voor niets maakte Den Haag zich in de tijd van Drees bezorgd over de komst van een Vaticaans Europa, met mensen als Adenauer en De Gasperi aan het roer. Konden we ook hier maar middelen: profiteren van de Europese markt en toch nog een beetje neutraal blijven.

We zouden geen Nederlanders zijn, als we voor deze houding geen ethisch welluidende argumenten hadden. Het eerste is het beruchte 'democratisch tekort'. Maar juist in dat opzicht kan een Europese Grondwet van grote betekenis zijn. En het democratisch tekort zou nog meer verminderen, als politieke partijen de Europese agenda onderwerp van de verkiezingsstrijd zouden maken. (Overigens is dit tekort ook een belangrijk tekort van de media.)

Een tweede welluidend argument richt zich tegen het dreigende 'fort Europa'. Je zou toch bijna verlangen naar zo'n fort, als je ziet hoe knullig Europa weer eens zijn verdeeldheid geëtaleerd heeft bij de Afghanistan campagne. Er is mondiaal dringend behoefte aan zo'n fort Europa, net zo goed als er mondiaal dringend behoefte was aan een reserve-valuta naast de dollar. De mondiale behoefte aan een eensgezind Europa is

de vraag naar een model van globalisering, dat de sociaal-culturele diversiteit beschermt.

De Europese integratie is zo'n model. Na vele onderlinge oorlogen heeft Europa besloten een eenheid te worden teneinde de diversiteit te beschermen tegen elk hegemoniestreven op het oude continent. Nederland en zijn cultuur kunnen zich binnen de EU veiliger voelen dan in de vooroorlogse situatie van een telkens uitgedaagd

Europese gezindheid is geen overtreffende trap van nationalisme. Europese vaderlandslievendheid is de trots op de gezamenlijke kracht van onbedreigde diversiteit.

evenwicht tussen Duitsland, Frankrijk en Engeland.

Europese gezindheid is daarom geen overtreffende trap van nationalisme. Het oude nationalisme homogeniseerde zijn bevolking en sloot anderen uit. Het Europeanisme berust daarentegen op de verzoening van verscheidenheid. Europese vaderlandslievendheid is daarom geen etnisch uitvergroet chauvinisme; het is de trots op de gezamenlijke kracht van onbedreigde diversiteit. Europees patriottisme is dus vooral *Verfassungspatriottismus*. Daar zijn we weer bij de Europese Grondwet.

De interne diversiteit van de EU maakt haar een geloofwaardige beschermer van de mondiale diversiteit, voor zover die bedreigd wordt door een cultuur-nivellerende globalisering. Europa moet wel een mondiale macht zijn om die bescherming te kunnen bieden. Net zo goed als zij een macht moet zijn om een rechtvaardiger economische wereldorde te bereiken. De angst voor een fort Europa betekent niets anders dan de onderwerping aan de Pax Americana. De gang

DE HETE HANGIJZERS Thijs Wöltgens

van zaken rond het Internationaal Strafhof heeft ons daarvan een klein voorproefje gegeven. Duitsland en Frankrijk hebben gekozen voor een Europese identiteit zowel naar de Europese burgers als ook naar de buitenwacht. Daarin is de Europese Grondwet van cruciaal belang, het immaterieel complement van de euro. Het feit, dat het Grondwetsproject gedragen wordt door de as Berlijn-Parijs, maakt het onmogelijk om het nog af te doen als intellectuele *Spielerei*, als luchtspiegeling voor liefhebbers van vergezichten. Het is ook geen project voor de zo dierbare kleine stappen-politiek. Hier versaagt *piece-meal-engineering*; zoals je ook niet stap voor stap wat zwangerder kunt worden.

De marges van de nationale politiek zijn inderdaad smal. Niet alleen de focus-groepen, maar ook de afnemende beleidsvrijheid op nationaal niveau drijven de partijen naar het smalle midden. De extreme vorm daarvan is het beroemde TINA-woord van Thatcher: *there is no alternative*. Als er geen alternatief is, gaat de verkiezingsstrijd alleen nog om de regeringsmacht omwille van de macht zelf. En dat biedt outsiders weer ideale mogelijkheden om alle gevestigde partijen op een hoop te gooien.

Maar uiterekend die gevestigde partijen maken ook deel uit van Europese politieke formaties. En op dat Europees niveau zijn de marges veel minder smal. Daar hebben ideologische verschillen zeer wel een functie. Op dat niveau zijn sociaal-democraten en conservatief-liberalen elkaars tegenvoeter. Daar valt nog veel te kiezen.

Helaas is dat inzicht geen uitkomst van opinie-onderzoek, maar wel van een onderzoek naar de Europese werkelijkheid. En daarom zal de verkiezingsstrijd gaan over datgene, waarbij

we weinig te kiezen hebben. Tegelijkertijd blijft de kiezer verschoond van de noodzaak om een oordeel te geven over onderwerpen, waar de politiek er inderdaad nog toe doet.

Daarmee hebben Den Uyl's smalle marges een opmerkelijke carrière gemaakt. Begonnen als oproep tegen te gespannen verwachtingen zijn ze nu geëvolueerd tot een doel op zich: hoe smaller de marges, hoe beter, want realistischer. Zo krijgen we dus in Nederland een realistische verkiezingsstrijd. Die strijd gaat over de realiteit van de Haagse kaasstolp. Maar niet over de realiteit van de Europese deelstaat Nederland.

Dit artikel is voor een deel de bewerking van een aantal paragrafen uit het in boekvorm verschenen essay 'De overwinning van de erfzonde of de ziel van Europa', Nijmegen 2001.

Bovenstaande bijdrage maakt deel uit van de serie beschouwingen, polemieken en terzijdes die S&D in de afgelopen jaargang is gestart onder het motto 'De hete hangijzers van verkiezingsjaar 2002'. Vooruitlopend op de gemeente- en Tweede Kamerverkiezingen komen in deze serie aan bod: de verkiezingsprogramma's, de verkiezingscampagne (de rol van de media en de media-manipulators), coalitie-bespiegelingen en wat dies meer zij. Wat zijn de netelige kwesties? Waar moet het debat echt over gaan?